

O ÎNCERCARE DE DEFINIRE A PRIVILEGIILOR ȘI A SALVCONDUCTELOR ÎN LEGĂTURĂ CU STATUTUL JURIDIC AL GENOVEZILOR, ÎN MOLDOVA SECOLULUI AL XV-LEA

În tentativa noastră de a defini statul juridic al negustorilor genovezi în Moldova secolului al XV-lea, vom prezenta principalele acte de natură juridică care au descris drepturile și obligațiile străinilor în tranzit sau cu reședință pe acest teritoriu, și anume, privilegiile și salvconducele.

Fără să fie tratată vreodată ca subiect aparte, istoria prezenței genoveze în Moldova a fost totuși atinsă de istoriografia românească, inclusiv de cei mai cunoscuți istorici: Bogdan-Petriceicu Hașdeu, Nicolae Iorga, Ion Nistor, Gheorghe Brătianu, Șerban Papacostea și Ștefan Andreescu. Ea a fost strict corelată cu nașterea celor două drumuri continentale care, prin inițiativa italienilor de pe Marea Ligurică, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, au făcut legătura pe de o parte între Marea Neagră și Europa Centrală, iar pe de alta între bazinul pontic și Marea Baltică¹. În cazul de față, cel de-al doilea drum este cel care ne interesează, cel numit în istoriografie „drumul moldovenesc”. El a fost rezultatul unor procese istorice care s-au produs în paralel: ofensiva creștină împotriva tătarilor, expansiunea genovezilor pe litoralul occidental al Mării Negre, afirmarea în secolul al XIV-lea a orașului Liov, care s-a substituit orașului Halici, în rolul său de garant al legăturii dintre comerțul de pe teritoriul Hoardei de Aur și Europa Centrală², și decăderea vechiului drum terestru, care, prin Podolia, unea Europa Centrală cu centrele genoveze și venețiene din Crimeea, *via tartarica*³.

Credem însă că, pentru o analiză mai corectă a istoriei prezenței italiene ligurice pe „drumul moldovenesc”, ar trebui să pornim de la procesele istorice, care sunt cu mult mai vechi decât secolul al XIV-lea. Probabil, punctul de pornire ar trebui identificat în anul 1261, anul tratatului de la Nymphaion, care, pe de o parte, consfințește bazele unei alianțe de lungă durată între Mihail al VIII-lea Paleologul (cuceritorul Constantinopolului), și Genova⁴, iar pe de alta, pune bazele colonizării

¹ Ș. Papacostea, *Genovezii din Marea Neagră și integrarea Europei Centrale în comerțul internațional*, în *Studii de istorie românească*, Brăila, Istros, 2009, pp. 60-61.

² Idem, *Triumful luptei pentru neatârănare: întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești*, în *Geneza statului în Evul Mediu Românesc*, Cluj-Napoca, Dacia, 1988, pp. 33-65.

³ Idem, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV-XVI). Drum și stat*, în *Geneza statului românesc*, Cluj-Napoca, Dacia, 1988, pp. 184-185.

⁴ S. Brezeanu, *Istoria Imperiului Bizantin*, București, Meronia, 2007, p. 345.

Mării Negre de către genovezi, grație cărora, în secolele XIII-XIV, acest bazin va fi devenit „placa turnantă a comerțului internațional”⁵.

În ceea ce privește definirea statutului juridic al negustorilor genovezi pe teritoriul Moldovei, în secolul al XV-lea, dezbaterea subiectului a fost declanșată de atestarea documentară a italienilor originari din Genova pe teritoriul Moldovei în absența unui privilegiu, a unui act oficial care să le permită libera trecere și să instituționalizeze drepturile și obligațiile lor pe teritoriul Moldovei. Disputa s-a animat puternic atunci când Bogdan Petriceicu-Hașdeu a afirmat că găsisse la Odessa, într-o colecție particulară, un privilegiu pe care Alexandru cel Bun l-ar fi acordat genovezilor în anul 1409⁶. De-a lungul timpului, diferiți istorici s-au pronunțat în legătură cu această descoperire, dar nu au adus o contribuție tranșantă. Ion Nistor credea în existența actului⁷, dar Nicolae Iorga, nu⁸. În ultimii ani, o poziție de compromis a fost asumată de Șerban Papacostea, care nu s-a implicat în discuția cu privire la existența actului, dar în schimb a văzut în pozițiile genoveze din Cetatea Albă un statut privilegiat⁹. În fine, Ștefan Andreescu s-a declarat favorabil tezei cu privire la existența unui asemenea document¹⁰.

Singurul act despre care avem dovezi clare, în această privință, a fost emis de cancelaria Moldovei în favoarea italienilor de la Genova; despre el aflăm, în mod indirect, că era un salvconduct amintit într-o scrisoare din anul 1468, a unui fost consul al Caffei, către autoritățile Genovei: „Ștefan voievod a trimis la Caffa un sol al său cu un salvconduct cuprinzător și foarte generos, atât cât se putea face, prin care a poruncit ca orice persoană despre care se știa că este genoveză să fie liberă și sigură în toate stăpânirile sale, la fel ca la Caffa și în toate stăpânirile noastre”¹¹.

⁵ Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, vol. II, București, Meridiane, 1988, pp. 122-154.

⁶ B.P. Hașdeu, *Arhiva Istorică a României*, Vol. I, București, 1865, p. 21.

⁷ I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV, XV und XVI*, Gotha, 1911, p. 21.

⁸ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, București, Tipografia „Tiparul Românesc”, 1925, p. 22.

⁹ Ș. Papacostea, *Moldova lui Ștefan cel Mare și genovezii din Marea Neagră*, în *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, XXIX (1992), p. 68; idem, *Une révolte anti-génoise en Mer Noire et la riposte de Gênes (1433-1434)*, în *La Mer Noire carrefour des grandes routes intercontinentales 1204-1453*, București, Institutul Cultural Român, 2006, p. 266; idem, *La pénétration du commerce génois en Europe Centrale, Maurocastrum (Moncastro) et la route moldave*, în *La Mer Noire carrefour des grandes routes intercontinentales 1204-1453*, București, Institutul Cultural Român, 2006, p. 208.

¹⁰ Șt. Andreescu, *Note despre Cetatea Albă, în Din istoria Mării Negre (Genovezi, români, tătari în spațiul pontic în secolele XIV-XVII)*, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 25.

¹¹ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, București, Imprimeria Statului, 1897, pp. 42-45.

Înțelegând că toată dezbaterea vizează existența sau inexistența unui privilegiu acordat genovezilor de către voievozii din Moldova, voi începe prin a defini terminologia actelor studiate și voi stabili funcția celor două acte medievale acordate de către voievozii moldoveni, privilegiile și salvconductele, pornind de la întrebarea dacă nu cumva un salvconduct ar putea să excludă existența unui privilegiu. Pentru a reuși în analiza noastră, dată fiind imposibilitatea de a lucra direct pe izvoarele privitoare la negustorii studiați, am ales, în primul rând, să definim cei doi termeni, „privilegiu” și „salvconduct”, și, în al doilea rând, să căutăm un posibil răspuns studiind actele acordate de voievozii moldoveni liovenilor și brașovenilor.

„Privilegiu” este un cuvânt compus, care are la bază doi termeni latinești, *privus* – „special”, „propriu”, „izolat”, și *lex* – „lege”. Atunci când ne referim la privilegiu, dicționarele de specialitate folosesc următoarea definiție, aplicabilă tuturor realităților medievale:

„Regim legal excepțional, de favoare, caracteristic orânduirii feudale, bazată pe principiul inegalității; principiu care se conturează și se întărește oficial odată cu constituirea statului feudal.”¹².

În plus, adăugăm, referindu-ne la realitatea țărilor române:

„Privilegiul a avut o dublă sursă: stăpânirea pământului și voința domnului. Stăpânii de pământ – încă din perioada destrămării obștii sătești – se bucurau, în raport cu masa cultivatorilor, de o poziție privilegiată din punct de vedere fiscal și administrativ. Când domnul va constitui domeniul feudal, va include în actul de danie și scutirea de dări și recunoașterea imunității. Ca stăpân al statului domnul va acorda privilegiu și cu ocazia numirii de dregători sau slujitori, fără a lega aceste avantaje de proprietatea funciară. Așadar privilegiile constau, pe de o parte, din scutiri de dări și diverse slujbe, precum și dintr-o jurisdicție excepțională *ratione personae*; pe de altă parte, din constituirea anumitor venituri fără bază economică (plocoane, havaeturi, diverse taxe) ori din atribuirea unor demnități politice și administrative sau concesionarea unor monopoluri cu caracter economic. Cele mai numeroase privilegii acordate ar fi fost de natură fiscală, juridică și administrativă”¹³.

Apoi, ca să ajungem la subiectul care ne interesează, privilegiul comercial este definit astfel: „[...] document eliberat de domnia Țării Românești și Moldovei negustorilor străini pentru practicarea comerțului în condiții avantajoase pentru aceștia”¹⁴.

¹² O. Sachelarie, N. Stoicescu, *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1988, p. 384.

¹³ *Ibidem*, pp. 384-385.

¹⁴ *Ibidem*, p. 386.

Acceptăm aceste două definiții ale unor aspecte sociale din societatea medievală și din țările române, transpuse în formă juridică, dar din păcate, n-am reușit să găsim date similare în privința salvconductelor. Prin urmare, a trebuit să recurgem la un dicționar de drept internațional public contemporan. Astfel, aflăm că un salvconduct este:

„un act eliberat în unele situații de autoritatea competentă a statului pentru a asigura ieșirea din țară a unei persoane care a primit azil diplomatic.”.

Apoi se mai precizează:

„În trecut salvconducte s-au eliberat de către curțile princiare reprezentanților diplomați ai altor state care veneau la principele respectiv sau treceau prin teritoriul de sub stăpânirea acestuia, dar și unor negustori sau simpli călători. Domnii români au acordat salvconducte pentru trecerea călătorilor făcând parte din categoriile de mai sus prin țările române”¹⁵.

Confruntându-ne cu o carență documentară, ne-am propus să analizăm privilegiile și salvconductele din secolul al XV-lea pe care le avem la dispoziție, mai întâi separat, apoi punându-le în corelație unele cu altele. În ceea ce privește privilegiile comerciale, avem la dispoziție opt acte de acest gen, acordate de către voievozii Moldovei negustorilor brașoveni, și patru acordate negustorilor lioveni.

Prima observație care ni s-a impus este distincția dintre un privilegiu „mare” și unul „mic”, lucru pe care ni-l sugerează Petru Aron în privilegiul său din 1456, atunci când, referindu-se la cel al lui Alexandru cel Bun, îl numește „privilegiul cel mare”¹⁶, și Ștefan cel Mare în 1460, care, făcând referință la privilegiul lui Ștefan al II-lea din 1434, îl numește „Hrisovul cel Mare”¹⁷. Această diferență este sesizabilă în privilegiile acordate brașovenilor – am identificat cinci privilegii „mari” (cel al lui Petru al II-lea din 1448¹⁸, cele două ale lui Alexandru din 1449¹⁹ și din 1452²⁰, al lui Petru Aron din 1455²¹ și cel al lui Ștefan cel Mare din 1458²²) și trei „mici” (două ale lui Ștefan al II-lea, din 1435²³ și din 1437²⁴, și cel al lui Iliș, din același an²⁵). Între

¹⁵ *Dicționar de drept internațional public*, I. Cloșca (coord.), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 240.

¹⁶ M. Costăchescu, *Documente moldovenești de dinainte de Ștefan cel Mare*, Iași, Viața Românească, 1931, vol. II, p. 792.

¹⁷ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, Atelierele Grafice Socec & Co., 1913, p. 277.

¹⁸ Costăchescu, *Documente*, vol. II, pp. 740-742.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 742-746.

²⁰ *Ibidem*, pp. 759-762.

²¹ *Ibidem*, pp. 771-773.

²² Bogdan, *Documente*, vol. II, pp. 261-265.

²³ Costăchescu, *Documente*, vol. II, pp. 676-677.

ele este o diferență mai ales de formă – privilegiile „mari” conțin specificate toate drepturile și obligațiile negustorilor pe teritoriul Moldovei, iar cele „mici” par a fi mai degrabă întăriri ale unor privilegii anterioare, fără precizarea amănunțită a regimului statuat, apărând în toate cele trei citate formula, în variante diferite, „precum au avut de la răposatul nostru părinte privilegiu”²⁶.

O altă deosebire sesizabilă, depășind aspectul dimensiunii, este cea a implicării sau nu a sfatului boieresc în această acordare. Astfel, în toate privilegiile „mari” date brașovenilor și în cel al lui Ștefan cel Mare dat liovenilor, în 1460²⁷, tot în forme diferite apare afirmația: „ne-am sfătuit cu toți boierii noștri”²⁸. În toate cele patru acte de acest fel acordate de către voievozi liovenilor (Alexandru cel Bun în 1408²⁹, Ștefan al II-lea în 1434³⁰, Petru Aron în 1456³¹ și Ștefan cel Mare în 1460³²), fiind toate privilegii „mari”, la sfârșitul „cărții” apare lista cu sfetnicii boieri, martori ai actului. În privilegiile „mici”, sfatul boierilor nu apare, actul părând a fi acordat direct și numai de către voievod.

În privința salvconductelor sau permiselor de liberă trecere, ținând seama de categorisirile făcute de Mihai Costăchescu și Ioan Bogdan, am reușit să identificăm zece astfel de acte acordate de către voievozi unor negustori sau altor persoane³³. Îndoielile legate de terminologie apar cu atât mai evidente, cu cât, doar în două din cele zece documente identificate apare termenul sub această formă, cu referire la un permis de liberă trecere dat de Alexandru cel Bun armatei polone ca să poată trece prin Moldova³⁴, și sub cea de „această carte a noastră de trecere”, într-un act acordat de Ștefan cel Mare în 1463 burgministrului, consilierilor și neguțătorilor lioveni³⁵.

Marea majoritate a salvconductelor, dacă este să acceptăm terminologia folosită de cei doi autori, privesc deschiderea negoțului și posibilitatea acordată negustorilor de a-și desfășura activitățile în deplină siguranță. Ne referim la salvconductul lui Ștefan cel Mare dat negustorilor lioveni în 1463, dar mai ales la

²⁴ *Ibidem*, pp. 709-710.

²⁵ *Ibidem*, pp. 710-711.

²⁶ Costăchescu, *Documente*, vol. II, p. 677.

²⁷ Bogdan, *Documente*, vol. II, p. 277.

²⁸ Costăchescu, *Documente*, vol. II, p. 772.

²⁹ *Ibidem*, pp. 630-643.

³⁰ *Ibidem*, pp. 766-788.

³¹ *Ibidem*, pp. 788-795.

³² Bogdan, *Documente*, vol. II, pp. 277-288.

³³ Costăchescu, *Documente*, vol. II, pp. 616-617, 643-644, 723-725, 731, 796-797; Bogdan, *Documente*, vol. II, pp. 259-260, 294-296, 315-317, 329-330.

³⁴ Costăchescu, *Documente*, vol. II, p. 643.

³⁵ Bogdan, *Documente*, vol. II, p. 296.

cele acordate de același voievod brașovenilor: cele două ale lui Ștefan al II-lea (1444)³⁶, cel al lui Roman al II-lea (1447)³⁷, al lui Petru Aron (1456)³⁸ și cele trei acordate de către Ștefan cel Mare (1457, 1472 și 1475)³⁹. În ceea ce privește forma lor, apar tot ca niște hrisoave acordate direct de voievod, fără intervenția sfatului boieresc, dar care se disting totuși, de privilegiile „mici” prin faptul că nu fac vreo referință la privilegiile acordate, dar mai ales prin faptul că au destinatari individuali.

Înainte de a trece la analiza care ne interesează, cea privitoare la posibila corelație între existența celor două tipuri de acte de cancelarie, se impun unele constatări. Privilegiile par a fi acte de o certă importanță, care rezultă din faptul că, în cazul fiecărei domnii, se elibera unul singur (lucru care îi dă o aplicabilitate pe termen lung), se făcea tot timpul referință la cel mai vechi sau la cel precedent și, la cele „mari”, un sfat al boierilor era convocat pentru a da actului un caracter mai autoritar. Spre deosebire de acestea, salvconducele par a fi documente cu caracter excepțional, acordate unor indivizi sau unor grupuri de indivizi, cu aplicabilitate redusă în timp. Pentru noi, cheia conceptuală care ne va permite să înțelegem posibila relație existentă între cele două tipuri de documente de cancelarie va consta în analiza contextului istoric în care sunt eliberate salvconducele date negustorilor lioveni, dar mai ales brașovenilor, acte care se aseamănă foarte mult cu cel acordat de Ștefan cel Mare genovezilor de la Caffa.

Dacă observăm atent momentele în care actele sunt eliberate, vom constata două cazuri, lucru sugerat și de faptul că cele mai multe salvconducele păstrate sunt din vremea crizei politice a Moldovei, din anii 1432-1457. Aflăm așadar, mai întâi, că brașovenii au primit dreptul a-și relua negoțul după o vreme în care războaiele interne ale Moldovei se sfârșeau. În acest sens, probabil cel mai semnificativ dintre ele este cel dat de Ștefan în 1444, când el a arătat că a încheiat conflictele cu fratele său, Petru al II-lea, și le garanta siguranța⁴⁰. În doilea caz, care nu-l exclude pe primul, actul eliberat coincidea cu începutul unei noi domnii. Astfel, situația cea mai eclatantă este salvconductul acordat tot brașovenilor de către Ștefan cel Mare, în 1457, prin care i-a înștiințat că a hotărât să le trimită, după sărbătoarea Sf. Ecaterina, o invitație pentru a veni cu mărfuri în Moldova și, în cazul că le va fi frică, le va trimite o scrisoare deschisă, prin care le va garanta libertatea de a vinde și a târgui în toată țara sa⁴¹. Din fericire, suntem în cunoștință de cauză și

³⁶ Costăchescu, *Documente*, vol. II, pp. 723-725.

³⁷ *Ibidem*, pp. 731-733.

³⁸ *Ibidem*, pp. 796-797.

³⁹ Bogdan, *Documente*, vol. II, pp. 259-260, 315-317, 329-330.

⁴⁰ Costăchescu, *Documente*, vol. II, pp. 723-724.

⁴¹ Bogdan, *Documente*, vol. II, pp. 259-260.

în ceea ce privește urmările acestui eveniment, și anume privilegiul care le este acordat, de același voievod, în anul următor⁴².

*

Așadar, am reușit să demonstrăm, prin observația atentă a conținutului și a formei privilegiilor acordate de voievozii din Moldova liovenilor și brașovenilor, existența unei deosebiri între două tipuri din acest gen de acte, numite „privilegii mari” și „privilegii mici”. Cele „mari” sunt deseori definite în cel de-al doilea tip de privilegiu, atunci când se face referire la ele, prin apelativele „Privilegiul cel mare” sau „Hrisovul cel Mare”; ele au enumerat toate detaliile cu privire la drepturile și obligațiile străinilor pe teritoriul Moldovei și au fost confirmate de sfatul boieresc, lucru care uneori este expus explicit în acte, sau care este deductibil din prezența, la sfârșitul sursei, a listei boierilor care au fost martori la eliberarea actului. „Privilegiile mici” par a fi întăriri și confirmări ale celor „mari”, atunci când acestea din urmă nu menționau drepturile și obligațiile străinilor. Ele nu prezentau întărirea de către sfatul boieresc și par a fi acte emise direct și numai de către voievod.

Salvconducele sunt tot acte eliberate direct de către șeful statului, care rareori sunt definite cu acest apelativ în același act, fiind destul de simplu de realizat astfel, confuzia între ele și privilegiile „mici”. Poate singurul moment în care apare o diferență de formă evidentă este atunci când ele priveau un individ sau, pur și simplu, tranzitul unui grup de oameni și nimic mai mult. Confuzia este cu atât mai evidentă atunci când atât salvconducele, cât și „privilegiile mici”, vizau un grup generic, cu un termen de aplicabilitate mai lung și mai ales, în cazul în care, după cum am văzut, majoritatea dintre ele priveau deschiderea negoțului și posibilitatea acordată negustorilor de a-și desfășura activitățile în deplină siguranță, lucru care ne-a atras în mod particular atenția pentru cercetarea noastră privitoare la negustorii genovezi. Singurul mijloc prin care am putut să le deosebim este contextul istoric de durată mijlocie-scurtă în care cele două sunt eliberate de cancelaria Moldovei.

În acest mod, aflăm că privilegiile, indiferent de ce tip, au fost acte de o anumită însemnătate și ale căror elemente legislative vizau o durată lungă de timp – suntem în posesia a doar unuia pentru fiecare domnie. Salvconducele nu aveau un caracter atât de reglementat, ci chiar unul de tip excepțional, datorat de cele mai multe ori lipsei ordinii în statul emițător. Astfel, observăm că eliberarea lor nu era făcută în funcție de un privilegiu și avea o aplicabilitate de durată scurtă în timp, ajungând deci, la concluzia că privilegiul reprezenta regula și salvconductul, excepția. În acest chip, întrebarea pe care a trebuit să ne o ridicăm în cercetarea noastră, despre statutul juridic al genovezilor în statul moldovean din secolul al XV-lea și-a găsit răspunsul: existența unui salvconduct nu exclude în niciun fel ipoteza

⁴² *Ibidem*, vol. II, pp. 261-263.